

Grop i grus

En kulturhistorisk pilotstudie
om gropar på Badelundaåsen

Västerfärnebo socken och Västerås stad
Sala och Västerås kommuner
Västmanland

Ronnie Jensen

Grop i grus

**En kulturhistorisk pilotstudie
om gropar på Badelundaåsen**

**Västerfärnebo socken och Västerås stad
Sala och Västerås kommuner
Västmanland**

Ronnie Jensen

Omslagsfoto: Stubbtäktsgrup på Långheden,
inom Västerfärnebo 350:1, Västerfärnebo
socken, Västmanland
Foto: Ronnie Jensen 2011

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2011

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2006/01407.
Foto: Ronnie Jensen 2011.
Kartbearbetning: Ronnie Jensen

ISBN 978-91-7453-080-3

Tryck: Just Nu, Västerås 2011

Innehåll

Sammanfattning	5
Uppdraget	6
Ärendets karaktär	6
Syfte	6
Bakgrund – kunskapsläge	6
Genomförande	8
Urval av områden och lokaler	8
Metod	8
Resultat fältdokumentation	8
Utvärdering och utblick	19
Förslag till framtida strategi	20
Referenser	21
Litteratur	21
Arkiv- och otryckta källor	21
Tekniska och administrativa uppgifter	22

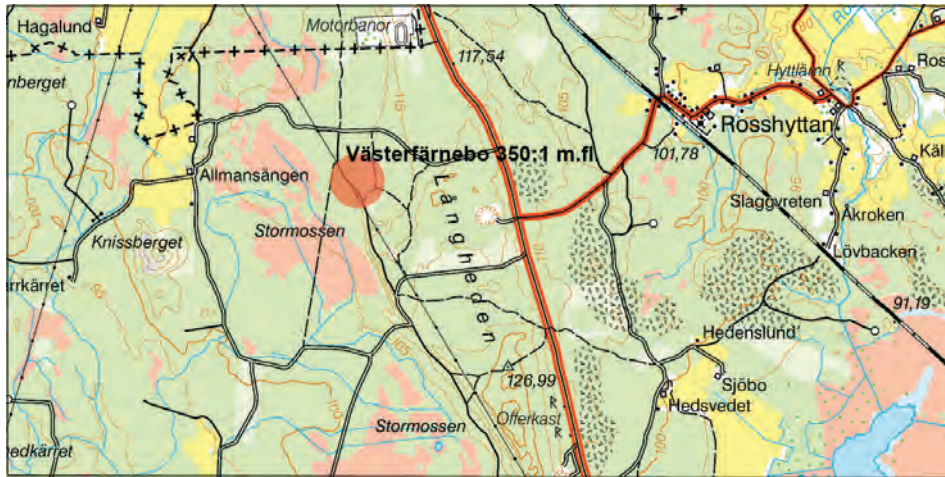

Fig. 1. Den norra delen av utredningsområdet Långheden. Aktuella platser och områden är översiktligt markerade. Utsnitt ur digitala Gröna kartan. Kartbearbetning Ronnie Jensen. Skala 1:50 000.

Fig. 2. Den södra delen av utredningsområdet Långheden. Aktuella platser och områden är översiktligt markerade. Utsnitt ur digitala Gröna kartan. Kartbearbetning Ronnie Jensen. Skala 1:50 000.

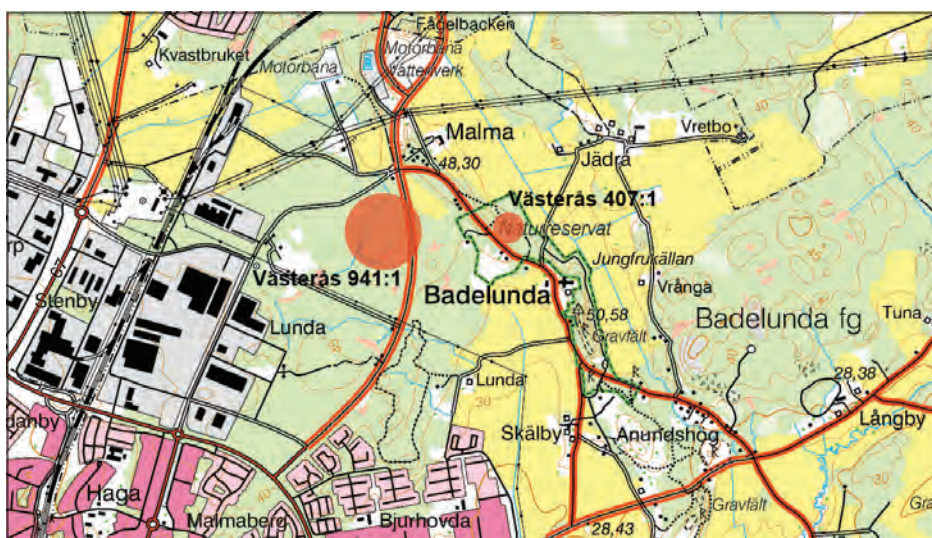

Fig. 3. Utredningsområdet Badelunda. Aktuella platser och områden är översiktligt markerade. Utsnitt ur digitala Gröna kartan. Kartbearbetning Ronnie Jensen. Skala 1:50 000.

Sammanfattning

Avsikten med denna pilotstudie är att uppdatera och fördjupa kunskapen kring grävda gropar på Badelundaåsen, som i FMIS är angivna som kolningsgropar. Det har funnits anledning att misstänka att ett flertal av de lokalerna snarare utgörs av andra typer av gropar, såsom stubbtäktsgropar, rotvältor, täktgropar, stybbgropar vid kolbottnar etc.

Två huvudområden valdes ut för fältstudierna. Det södra området är åsen nordväst och VNV om Badelunda kyrka inom Västerås stad (f.d. Badelunda socken). Det norra området utgörs av tallhedarna på Långheden från Jordbron i söder upp mot dalgränsen i norr, allt beläget i Västerfärnebo socken. Resultatet av fältbesiktningarna bedöms ha verifierat tesen om att stora delar av de som kolningsgropar redovisade objekten snarare utgörs av andra typer av gropar. Det verkar främst handla om stubbtäktsgropar, rotvältor och andra täktgropar i sandmark. Samtidigt har det gått att visa att kolningsgropar faktiskt finns på Långheden. I dagens läge är det faktiska inslaget av kolningsgropar på Långheden oklart, men antalet kan ändå bedömas vara av betydligt mindre omfattning än vad som är redovisat i FMIS. Troligtvis återfinns de flesta kolningsgroparna i anslutning till, eller i närheten av, blästplatserna.

Förslag till lämpliga åtgärder. Att FMIS innehåller en så pass omfattande felkälla som i det aktuella fallet är vare sig bra som beslutsunderlag för kulturmiljövården eller som kunskapsunderlag för forskningen. Det primära förslaget är att länsstyrelserna i Västmanlands och Dalarnas län skapar ett samfinansierat projekt, som går ut på att via en genomgripande satsning revidera de lokaler i FMIS av behandlad art, som bedöms vara i behov av en sådan förnyad genomgång i fält. Om detta visar sig vara svårt att genomföra är förslaget i andra hand att Länsstyrelsen i Västmanlands län anslår medel till en sådan mera generell revidering av materialet, som utförs i ett slag, eller i omgångar utan alltför stora tidsglapp.

Fig. 4. En av två stubbtäktsgropar inom den södra delen av kolningsområdet Västerfärnebo 542:1. Foto R. Jensen 2009.

Uppdraget

Ärendets karaktär

Ärendet består i en fältbesiktning av ett urval av lokaler, angivna som förmodade kolningsgropar i det digitala fornminnesregistret (FMIS). Resultatet sammanställs i en rapport (denna). Uppdraget baseras på en uppdragsbeställning 2009-11-04 av Länsstyrelsen i Västmanlands län (dnr 431-12145-09). Länsstyrelsen startade ärendet 2009-11-26, då projektplanen inkom från Stiftelsen Kulturmiljövård. Aktuella områden är olika avsnitt av Badelundaåsen inom Västerås stad (f.d. Badelunda socken) i Västerås kommun samt Västerfärnebo socken, Sala kommun. Arbetet är utfört av Ronnie Jensen, Stiftelsen Kulturmiljövård, som också är den person som initierade projektet.

Syfte

Avsikten med denna pilotstudie är att uppdatera och fördjupa kunskapen kring grävda gropar på Badelundaåsen, som i FMIS är angivna som kolningsgropar. Det har funnits anledning att misstänka att ett flertal av de lokalerna snarare utgörs av andra typer av gropar, såsom stubbtäktsgropar, rotvältor, täktgropar, stybbgropar vid kolbottnar etc. (se vidare nedan under bakgrund). Tanken är att resultatet av denna pilotstudie kan bilda underlag för ett beslut om en större satsning på en förnyad bedömning i fält av merparten av de lokaler på Badelundaåsen, som ingår i den ovan nämnda kategorin.

Bakgrund – kunskapsläge

Under Riksantikvarieämbetets revideringsinventeringar i Dalarna och Västmanland i slutet av 1980-talet och början av 1990-talet registrerades ett stort antal platser och områden med grävda gropar, inte minst på eller i anslutning till Badelundaåsen, där bedömningen gjordes att de utgör kolningsgropar. Detta gjordes naturligtvis inom ramen för då rådande kunskapsläge beträffande olika slag av skogsbundna gropar. Författaren till denna rapport fick år 2005 anledning att ifrågasätta relevansen i dessa bedömningar i samband med förberedande sonderingar i fält, där målet var att utse lämpliga lokaler med kolningsgropar inför en fältkurs för nya Skog & Historia-inventerare i Dalarna. Författaren var då kvalitetsansvarig och länsansvarig platsledare för Skog & Historia i Gävleborgs och Dalarnas län.

Först besöktes ett område norr om Djura i Dalarna, på sandfälten intill och väster om Österdalälven med, enligt FMIS, kolningsgropar och områden med kolningsgropar (Leksand 523:1 m.fl.) i anslutning till och nära en blästplats (Leksand 256:1). Merparten av groparna bedömde undertecknad dock som stubbtäktsropar och rotvältor.

Istället uppsöktes ett område på Långheden i Västerfärnebo socken, Västmanland, något söder om dalgränsen, söder om den där belägna Avesta motorstadion (nu Avesta Arena). I anslutning till en blästplats (Västerfärnebo 280:1–2) med två förmodade kolningsgropar (Västerfärnebo 280:3–4) gick författaren över en mindre del av ett mycket stort område, ca 1200×500 meter stort (N–S) med ca 260 förmodade kolningsgropar (Västerfärnebo 280:1–2). Efter att ha sett ett mindre antal av dessa gropar blev författarens uppfattning att inslag av kolningsgropar kan finnas, men att det stora flertalet av groparna utgörs av stubbtäktsgropar, andra täktgropar samt större rotstalp.

En bekräftelse av att denna trend kan gälla ett stort antal, eller merparten, av de i FMIS som kolningsgropar registrerade groparna på Långheden fick författaren vid en besiktning år 2008 av från Skogsstyrelsen inrapporterade ”kolgropar” m.m. vid

Holstensboda i Västerfärnebo socken. Besiktningen/registreringen av dessa lämningar gjordes på uppdrag av Länsstyrelsen i Västmanlands län (lst dnr 431-11504-07). Samtliga ”kolgropar” visade sig vara antingen stubbtäktsgropar (Västerfärnebo 581 m.fl.) eller, i mindre omfattning, rotvältor (registrerades ej). Strax öster om detta område med stubbtäktsgropar (endast mindre väg skiljer dem åt) ligger ett vid revideringsinventeringen 1989 registrerat område med kolningsgropar (Västerfärnebo 309:1). Området är omfattande, 900×200–300 meter (NNV–SSÖ) och påstås innehålla 22 kolningsgropar. Ytterligare ett antal gropar bedömdes primärt som rotstalp vid fornminnesinventeringen, men även vissa av dessa ansågs möjligen kunna vara kolningsgropar. Utan att ha gått över detta sistnämnda område misstänker författaren att det är troligt att även merparten, kanske samtliga, av dessa gropar utgörs av stubbtäktsgropar o.likn.

Även längre söderut på Badelundaåsen finns kolningsgropar inrapporterade. Inom riksintresseområdet Badelunda (U25) finns sex sådana områden inrapporterade efter det att revideringsinventeringen gjordes 1988. Ett av dessa områden är beläget på åsen nordväst om Badelunda kyrka (Västerås 407:4). Ett annat ligger norr om byn Lunda (Västerås 463:3), ett norr om Anundshögsområdet (Västerås 939:1) och de tre övriga i stort sett mellan byarna Närlunda och Sörby (Västerås 551:7, 936:1 och 937:1). Efter att ha gjort en översiktlig genomgång av området nordväst om kyrkan (Västerås 407:4) verkar det i det stora hela vara samma situation där som på Långheden längre norrut. Inslaget av kolningsgropar är tveksamt. Längre norrut, i områdena kring Malma, Fågelbacken och Finnslätten, finns stora ansamlingar av inrapporterade områden med påstådda kolningsgropar.

Ett par sådana besökte författaren, på uppdrag av och tillsammans med länsstyrelsen, 2010-04-23. Det primära området för besiktningen var Hubbo 169:2, ett omfattande område med glest spridda gropar. Med vid besiktningen var även en representant för den endurobana, vars utsträckning i terrängen besiktningen gällde. Härvid framkom att det, med största sannolikhet, inte finns några kolningsgropar inom angivet område. De gropar som påträffades vid den översiktliga besiktningen utgjordes av stubbtäktsgropar, andra täktgropar och rotvältor.

Stubbtäktsgropar inom fältarkeologin

I samband med Skog & Historiainventeringarna iakttoogs stubbtäktsgropar i flera län (se t.ex. Hedman 2001:13). Dessa blev dock ej föremål för någon systematisk registrering. I vissa områden registrerades de inte alls. I Dalarnas och Gävleborgs län, där författaren till denna rapport var verksam inom Skog & Historia, registrerades dessa selektivt. Principen var att de kunde bli föremål för registrering när de bildade påtagliga koncentrationer, riktiga ”stubbtäktsgropsmiljöer”, och när de stod i en nära rumslig korrelation till tjärframställningsplatser, mestadels tjärdalar. De har även uppmärksammats vid arkeologiska utredningar (se t.ex. Bondesson 2007:14, 20; Klang 2008:23 och Nilsson 2009:7), arkeologiska förundersökningar (Andersson 2000:2) och arkeologiska slutundersökningar (Andersson och Sandén 2010:3, 5). Även i mera utpräglade naturvårdssammanhang har stubbtäktsgropar noterats (t.ex. Bevarandeplan Borup, Länsstyrelsen Västerbotten 2008 och Bildande av naturreservat Långrumpskogen, Länsstyrelsen Västerbotten 1986). I flera av ovanstående fall har dessa gropar i ett första skede uppfattats som kolningsgropar, boplatzgropar etc.

Genomförande

Urval av områden och lokaler

TVå huvudområden valdes ut för fältstudierna. Den gemensamma nämnaren är Badelundaåsen, på eller i anslutning till denna och att de utvalda registerposterna i FMIS huvudsakligen är dominerade av kolningsgropar enligt de officiella uppgifterna. Det södra området är åsen NV och VNV om Badelunda kyrka inom Västerås stad (f.d. Badelunda socken), se fig. 3. De aktuella registerposterna i detta området är Västerås 407:4 och Västerås 941:1. Det norra området utgörs av tallhedarna på Långheden från Jordbron i söder upp mot dalgränsen i norr, allt beläget i Västerfärnebo socken (fig. 1 och 2). Här besöktes lokalerna Västerfärnebo 228:1, 252:1, 280:1–4, 323:1, 350:1 (mindre del) och 493:1.

Metod

Utgångspunkten var att göra en preliminär bedömning av fördelningen av olika typer av gropar med syftet att kunna avgöra inslaget av kolningsgropar, stubbtäktsgropar, rotvältor etc. De utvalda områdena har gått igenom i fält. Varje kulturlämning som påträffades bedömdes, beskrevs och lägesbestämde. Den senare utfördes med hjälp av GPS och allmän kartanalys.

Resultat fältdokumentation

Badelundaområdet

FMIS-enheten Västerås 407:4

Den aktuella registerposten baseras på en anmälan av en privatperson, registrerat 1997-05-21. Anmälan omfattar ett område på Badelundaåsen, ca 90 m i diameter, med ett ospecificerat antal förmodade kolningsgropar. Efter besiktning 2011-04-16 kan följande sägas. Angivet område är felaktigt placerat i Fornsök. De aktuella lämningarna ligger något förskjutna åt öster på en bred avsats intill och nordöst om själva åskammen (fig. 5). *Inga kolningsgropar kunde iakttas.*

Längst i väster är en *kolbotten efter liggmila* (KM09104:1), kvadratisk, 10×10 m (NV–SÖ till NÖ–SV). Ytan är plan till lätt gropig. Stybbrännor utmed sidorna, förutom i hörnen, 1–2 m breda och 0,3–0,4 m djupa. Strax öster om denna är ett område (KM09104:2), ca 70×60 m (NV–SÖ) med ett antal gropar och en avschaktad yta. I mellersta och sydöstra delen av området finns fyra *stubbtäktsgropar*, varav tre ligger på rad i en linje N–S utmed en 8 m lång sträcka (fig. 6). Groparna är rundade, 1–1,6 m i diameter och 0,45–0,65 m djupa. Helt eller delvis vall kring kanten, 0,7–1 m breda och 0,1–0,2 m höga. Den *avschaktade ytan*, längst i norr, är ca 11×8–10 m (VNV–ÖSÖ) och 0,25–0,4 m djup med plan botten. Ställvis vallar utmed kanterna i VNV resp. ÖSÖ, 1–1,5 m breda och 0,25–0,4 m höga. I SSV är spår efter en skogsmaskin. Ytan utgör troligen en grund *täkt* och kan ha ett samband med den närbelägna kolningsverksamheten. Inom området är dessutom tre *täktgropar*. En är oregelbundet kvadratisk, 2–2,5 m i sida och 0,25 m djup. En annan täktgrop är 3,5×1–1,5 m (ÖNÖ–VSV), avsmalnande mot ÖNÖ, och 0,15–0,3 m djup. Den tredje täktgropen är 1,5×0,7–0,8 m (NV–SÖ) och 0,15–0,25 m djup. Även täktgroparna kan ha ett samband med den närbelägna kolbotten. Såväl nordväst som sydöst om angivet område finns ytterligare gropar, som dock utgörs av gropar efter rotvältor och mindre täktgropar.

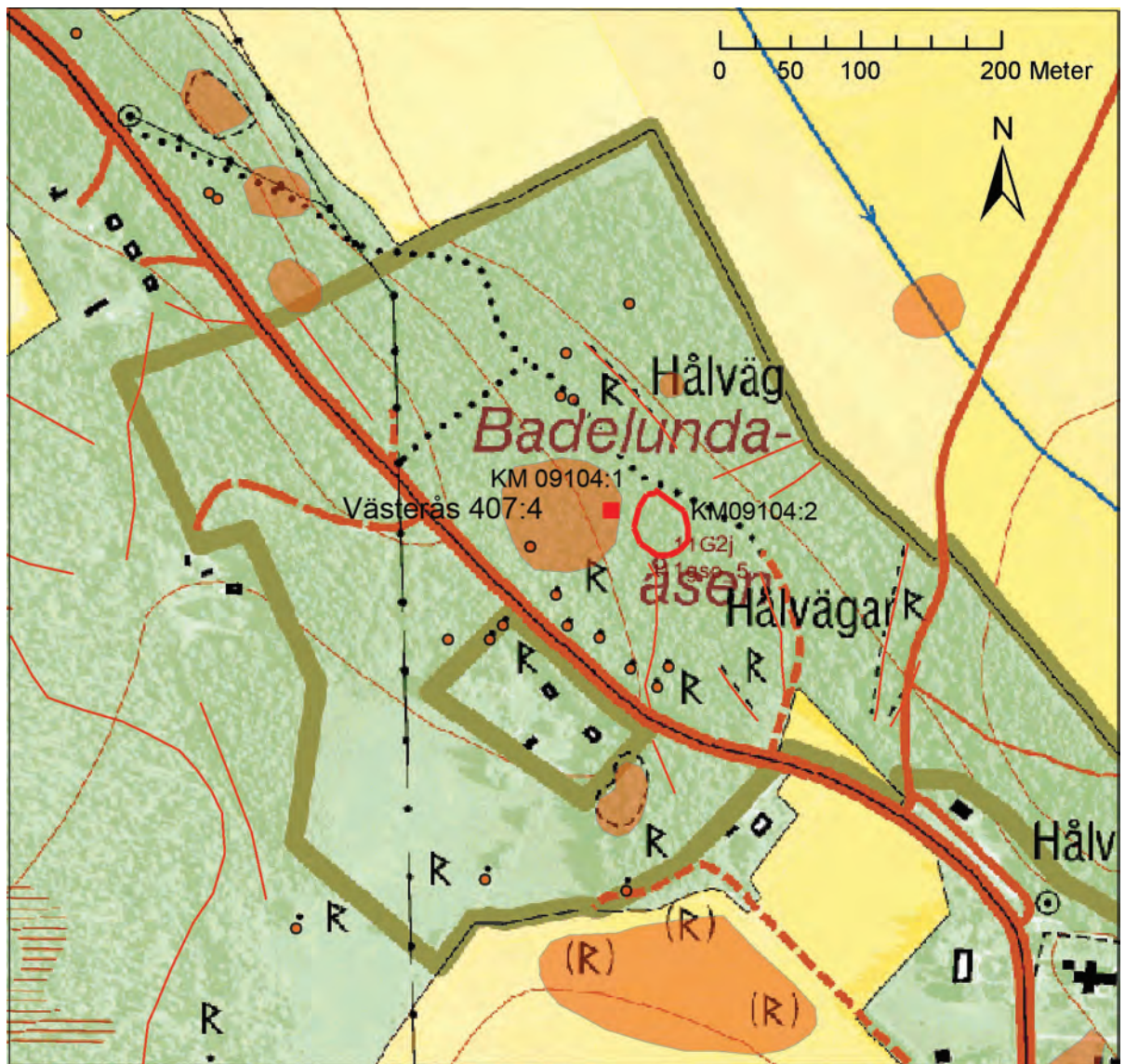

Fig. 5. Utsnitt ur den digitala fastighetskartan. Kartan visar Västerås 407:4 såsom det är redovisat i FMIS och resultatet efter den nu aktuella besiktningen (rödmarkeringar och KM-beteckningar). Kartbearbetning R. Jensen. © Länskartor/Lst, © bakgrundskartor Lantmäteriet. Skala, 1:5 000.

Fig. 6. Stubbtäktsgröpar på rad i anslutning till Västerås 407:1. Foto R. Jensen 2011.

FMIS-enheten Västerås 941:1

Denna registerpost är inrapporterad 1997-05-21 av samme person som anmälde Västerås 407:4 och ett stort antal andra, liknande objekt i Badelunda-Fågelbackenområdet m.fl. områden. Anmälan avser ett ospecificerat antal förmodade kolningsgropar inom ett 180×110 m stort område (N-S), fig. 7. Detta område har även ingått som en del av en arkeologisk utredning, utförd av Västmanlands läns museum 2001 (Ählström 2002, lst dnr 220-810-01). Utredningen hade då föregåtts av en fältbesiktning år 2000 med representanter för länsstyrelsen, kommunen och VLM. Den bedömning som gjordes vid utredningen var att det inom området finns kolningsgropar. Det exakta antalet fastställdes dock ej vid utredningen. I samband med en Skog & Historiaexkursion 2002, med bl.a. representanter för Riksantikvarieämbetet, ställde man sig dock tveksam till förekomsten av kolningsgropar inom det aktuella området (se tillägg i FMIS 2002-05-08), bl.a. på grund av att skogsmarken är mycket sank och mestadels verkar bestå av utdikad moss- och kärrmark, olämplig för kolningsverksamhet.

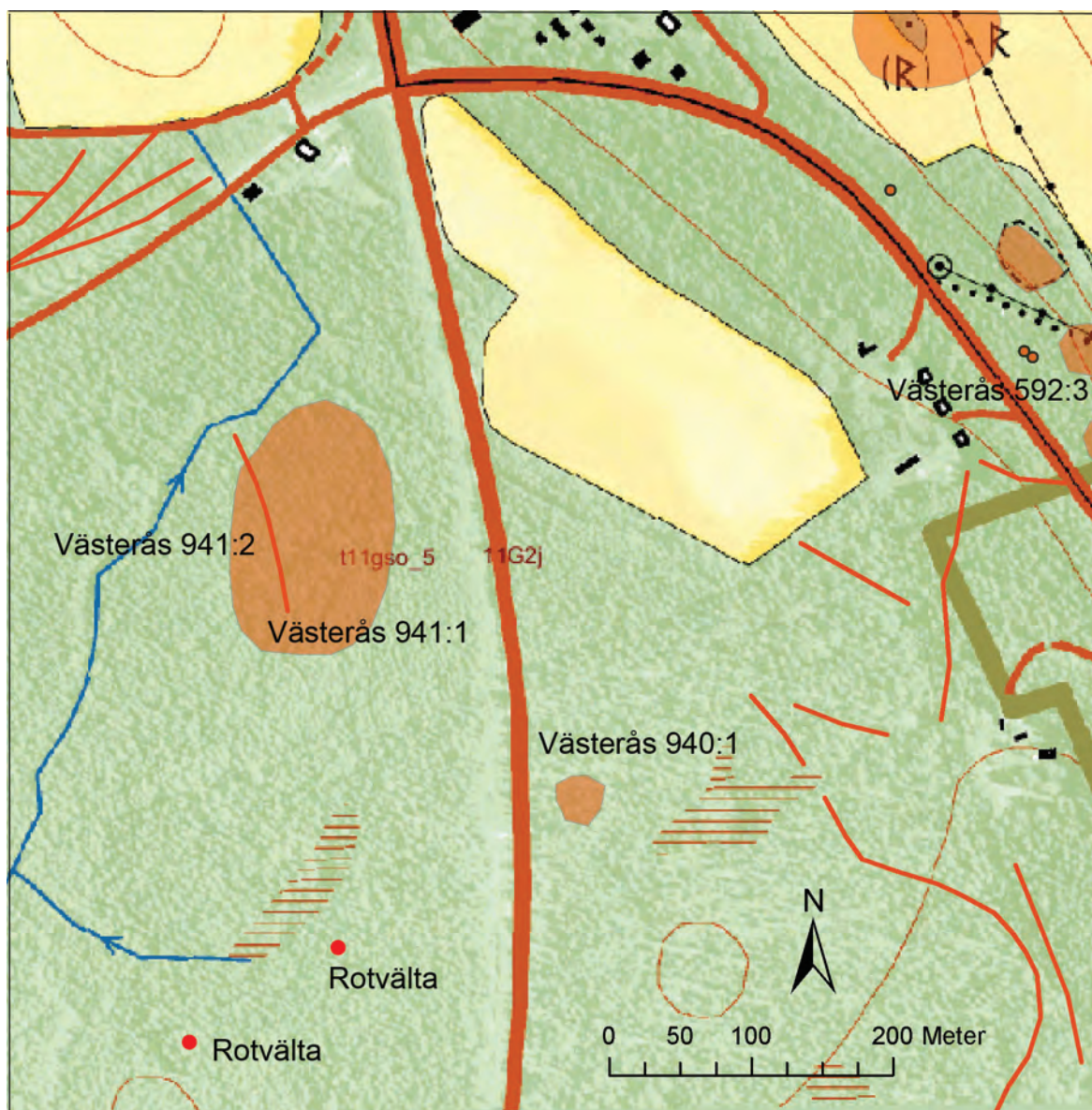

Fig. 7. Utsnitt ur den digitala fastighetskartan. Kartan visar Västerås 941:1 och angränsande FMIS-objekt. Söder om den aktuella lokalen är två rotvälter redovisade, som var de mest påtagliga groparna inom det genomgångna skogspartiet. Kartbearbetning R. Jensen. © Länskartor/Lst, © bakgrundskartor Lantmäteriet. Skala, 1:5 000.

Vid författarens besiktning av området 2011-05-18 gjordes samma bedömning som i maj 2002, dvs. det utdikade skogspartiet (fig. 8 och 9) är föga lämpligt för kolning, om det ens varit möjligt, och *några säkra kolningsgropar kunde inte iakttas*. De enda riktigt påtagliga groparna påträffades 200–300 m längre söderut, där fastare mark finns. Här iakttogs främst två rotvältor, som i viss utsträckning hade likheter med stubbtäktsgropar.

Fig. 8 och 9. Området inom och i anslutning till Västerås 941:1 är genomkorsat av skogsdiken. Foto R. Jensen 2011.

Långheden

FMIS-enheten Västerfärnebo 228:1

Denna lokal är en av ett stort antal med förmodade kolningsgropar på Långheden, inlagda som områden eller som enskilda gropar. Detta ”groplandskap” är mycket omfattande och sträcker sig norrut in i Dalarnas län. Den aktuella registerposten inlades i fält 1989 i samband med Riksantikvarieämbetets fornminnesinventeringar. Området bedömdes då som 75×30 meter (N–S) med sammanlagt 4 kolningsgropar (fig. 11).

Fig. 10. Tåktgrop inom Västerfärnebo 228:1. Foto R. Jensen 2011.

Vid besiktning av området 2011-05-22 kunde inte några säkra kolningsgropar iakttas. I nordöstra delen av området finns en liten stubbtäktsgrop (KM09104:3), 1,2 m i diameter och 0,5 m djup. Vall kring kanten, 0,5–1 m bred och 0,2–0,35 m h. Något sydöst om den centrala delen är en äldre sandtäkt (KM09104:4), oregelbunden, ca 8 m i diameter och 0,7 m djup (fig. 10). I övrigt finns inom och utanför området flera rotvältor av vilka några påminner om mindre stubbtäkter. Söder om det angivna området finns ytterligare en större grop, till större delen igenfylld, som endast besiktigades översiktligt. Det rör sig här antingen om en täktgrop, eller en igenfylld källargrund.

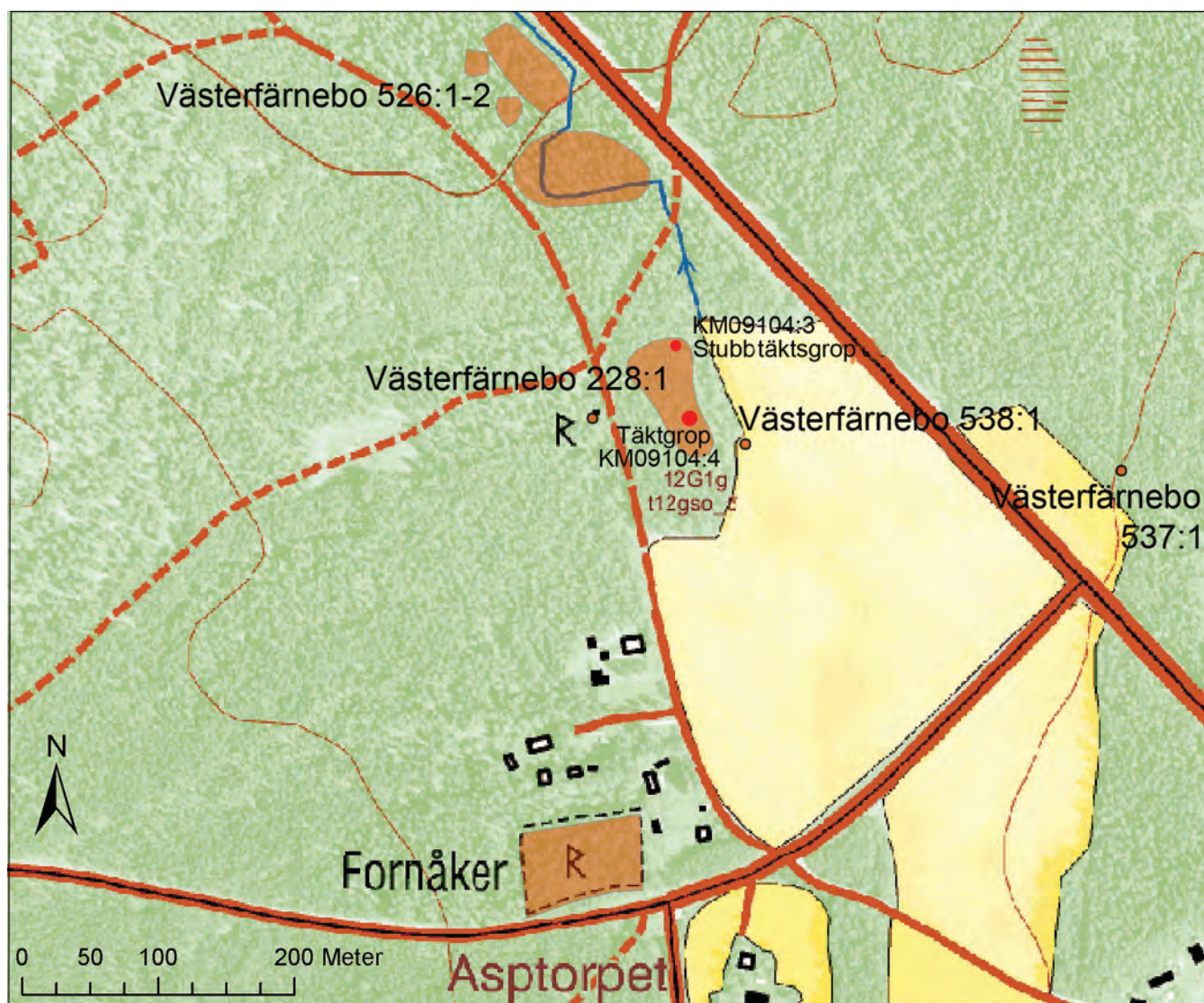

Fig. 11. Utsnitt ur den digitala fastighetskartan. Kartan visar Västerfärnebo 228:1 och angränsande FMIS-objekt. Endast de för pilotprojektet relevanta lokalerna har åsatts FMIS-beteckningar. Kartbearbetning R. Jensen. © Länskartor/Lst, © bakgrundskartor Lantmäteriet. Skala, 1:5 000.

FMIS-enheten Västerfärnebo 323:1

Detta område med förmodade kolningsgropar ligger endast ca 750 m NNV om det föregående området. Även detta registrerades vid RAÄ:s inventeringar 1989. Man bedömde då att 32 kolningsgropar fanns inom det 430×200 m stora området (NV–SÖ), fig. 12. En del av groparna bedömdes som osäkra kolningsgropar och antogs i så fall kunna utgöras av rotvältor. De mer säkra kolningsgroparna ansågs vara belägna i områdets nordvästra halva.

Fig. 12. Utsnitt ur den digitala fastighetskartan. Kartan visar Västerfärnebo 323:1, ett område med förmodade kolningsgropar, och angränsande FMIS-objekt. De röda markeringarna utgör de vid den nu aktuella besiktningen av Västerfärnebo 323:1 påträffade lämningarna. Kartbearbetning R. Jensen. © Länskartor/Lst, © bakgrundskartor Lantmäteriet. Skala, 1:5 000.

Vid besiktning av det aktuella skogsområdet, en utpräglad sandig tallhed, 2011-05-16 kunde inte några kolningsgropar ses. Inom området påträffades fyra stubbtäktsgropar, en sandtäktsgrop, en kolbotten med kojgrund samt över 200 rotvältor. Endast en del av rotvältorna är stora och kraftiga, varav några påminner om stubbtäktsgropar. Något utanför och öster-sydöst om området registrerades ytterligare en stubbtäktsgrop (KM09104:14) och en kolbotten med kojgrund (KM09104:12–13). *Stubbtäktsgroparna* är glest spridda inom området (KM09104:5, KM09104:7–8 och KM09104:11, se fig. 13) och är runda eller oregelbundet runda, 1,5–2 m i diameter och 0,3–0,65 m djupa. Vall kring kanten, 0,5–1 m breda och 0,1–0,25 m höga. Täktgropen KM09104:6 ligger i nordvästra delen av området och kan vara en av de gropar, som har uppfattats som en av de "säkra" kolningsgroparna. Den är oregelbundet oval, 2×1,6 m (NV–SÖ) och 0,4 m djup. Vall saknas. I sydöstra delen av det vid fornminnesinventeringen registrerade området påträffades 2011 en kolbotten efter *resmila* (KM09104:10), ca 13 m i diameter och 0,5 m hög. Ytan är plan till smågropig. Runt kanten finns inslag av stybbgropar och utschaktningar. 5 m NNÖ om kolbotten är en *grund efter kolarkeja* (KM09104:9), totalt 4,5×3,5 m stor (Ö–V) med en nedgrävning för själva boningsdelen, 2,5–3×2 m (Ö–V). I sydvästra hörnet är en ingång i form av en grävd ränna mot söder, 1,5 m lång, 0,8–1 m bred och 0,3–0,4 m djup. Intill och öster om kojgrunden finns smärre schaktgropar, som har samband med kolningsverksamheten på platsen.

Öster om och utanför området för Västerfärnebo 323:1 påträffades ytterligare en kolbotten och en kojgrund. *Kolbotten efter liggmila* (KM09104:12), rektangulär, 10×7 m (N–S) och 0,3–0,5 m hög. Ytan är plan till något ojämn. 4 m söder om denna är en *grund efter kolarkoja* (KM09104:13) totalt 5×4 m stor (Ö–V) med en nedgrävning för själva boningsdelen, 2,5×1,5 m (Ö–V), fig. 14. Ingång i nordöst i form av en liten urschaktning. Vall kraftigast i söder och väster, 0,5–1 m bred och intill 0,5 m hög. Sydöst om Västerfärnebo 323:1 är en *stubbtäktsgröp* (KM09104:14). Denna är 1,5 m i diameter och 0,4 m djup. Delvis vall kring kanten, intill 0,7 m bred och intill 0,15 m hög.

Fig. 13. *Stubbtäktsgröp* (KM09104:7) inom Västerfärnebo 323:1 Foto R. Jensen 2011.

Det är sannolikt att även angränsande områden med angivna kolningsgropar (t.ex. Västerfärnebo 544:1) inte heller utgörs av kolningsgropar i själva verket, utan mestadels består av stubbtäktsgropar, andra täktsgropar och rotvältor.

Fig. 14. *Grund efter kolarkoja* (KM09104:13) öster om Västerfärnebo 323:1 Foto R. Jensen 2011.

FMIS-enheten Västerfärnebo 252:1

Denna lokal utgörs av en *blästplats*, ca 60×60 m, enligt FMIS bestående av två slaggvarp, fyra blästerugnar och fyra kolningsgropar (fig. 15). För att öka sannolikheten att verkligen påträffa en eller flera faktiska kolningsgropar besöktes denna plats inom ramen för pilotstudien. Platsen visade sig ingå i ett avverkat skogsparti och området uppvisar ett flertal skador efter skogsmaskiner, som helt uppenbart har kört inom fornlämningen (fig. 16). En av de i FMIS anförda kolningsgroparna bedömdes särskilt, nämligen den som i beskrivningen ligger 20 m ÖNÖ om en annan kolningsgrop. Här är det faktiskt frågan om en *kolningsgrop* och beskrivningen reviderades enligt följande: Själva gropen är 4 m i diameter och 0,7 m djup. Rektangulärt bottenplan, 2,5×2 m (ÖNÖ-VSV). Den omgivande vallen är 1–2 m bred och 0,1–0,2 m hög. Gropen uppvisar körskador efter skogsmaskin (fig. 17) och ytlig markberedning kan ha förekommit i anslutning till gropen.

Fig. 15. Utsnitt ur den digitala fastighetskartan. Kartan visar Västerfärnebo 252:1 och angränsande FMIS-objekt. Den röda markeringen markerar läget för den särskilt bedömda kolningsgropen, se texten. Kartbearbetning R. Jensen. © Länskartor/Lst, © bakgrundskartor Lantmäteriet. Skala, 1:5 000.

Fig. 16. Blästplatsen Västerfärnebo 252:1. Körskador efter skogsmaskin (till höger) intill arbetsgropparna för blästerugnarna och intilliggande slaggvarp (till vänster). Foto R. Jensen 2011.

Fig. 17. Blästplatsen Västerfärnebo 252:1. Kolningsgrop i nordöstra delen av området. Gropen är nedtryckt av skogsmaskin (syns till vänster i bilden). Foto R. Jensen 2011.

FMIS-enheterna Västerfärnebo 280:1-4, 350:1 och 493:1

De aktuella registerposterna utgörs av en blästplats med anslutande kolningsgropar Västerfärnebo 280:1-4, som ligger intill och sydväst om ett mycket stort område med förmodade kolningsgropar, Västerfärnebo 350:1. Lokalen Västerfärnebo 493:1 utgörs av en tjärdal, som ligger intill och väster om det stora gropområdet. Se fig. 18.

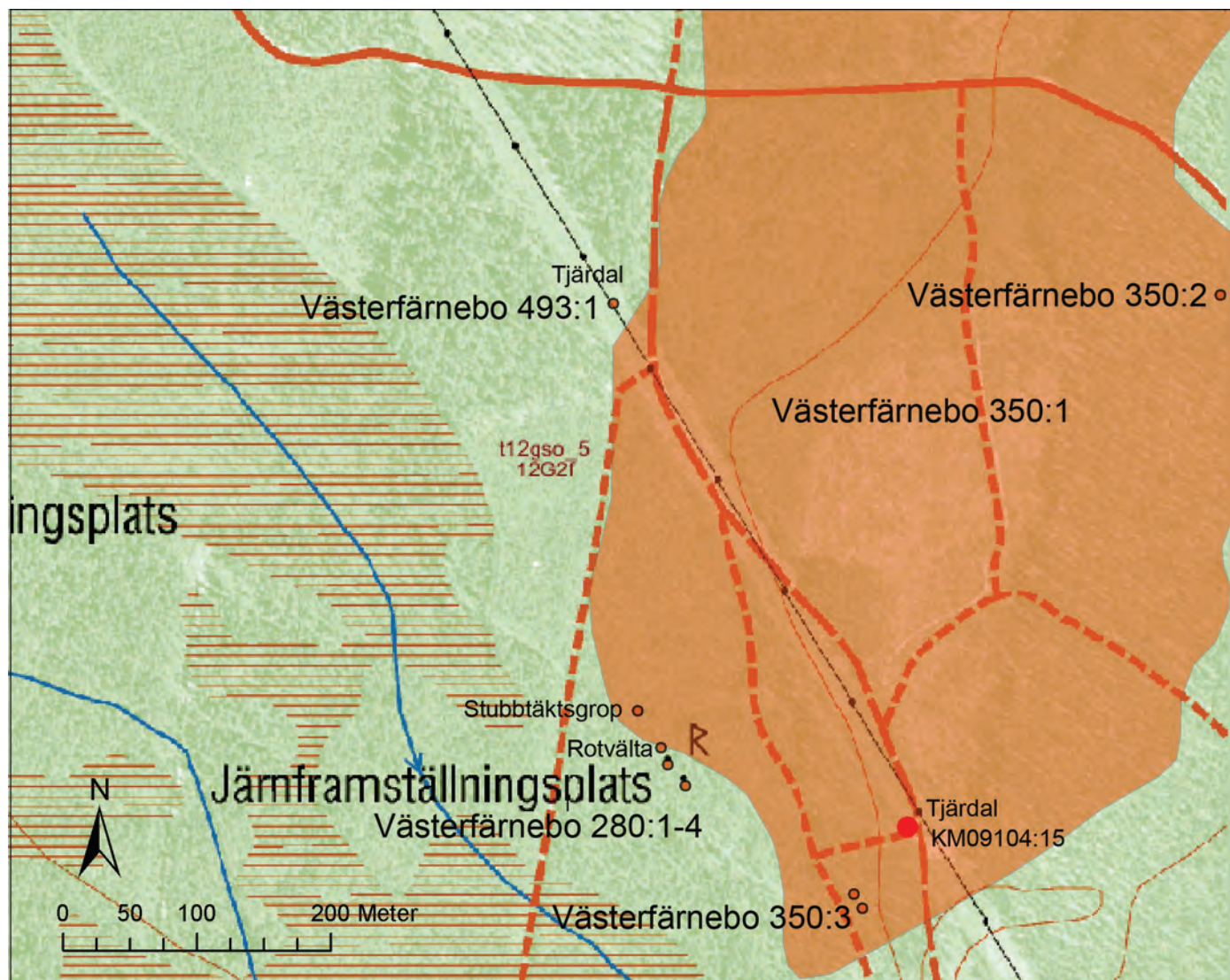

Fig. 18. Utsnitt ur den digitala fastighetskartan. Kartan visar Västerfärnebo 280:1-4, 350:1-3 m.fl. aktuella FMIS-enheter. Den röda markeringen KM09104:15 utvisar den nylundna tjärdalen. Kartbearbetning R. Jensen. © Länskartor/Lst, © bakgrundskartor Lantmäteriet. Skala, 1:5 000.

Västerfärnebo 280:1-4 är redovisad som en *blästplats* med 2 slaggvarp, 5 blästerugnar och 2 kolningsgropar. Slaggvarpen och blästerugnarna (egentligen arbetsgroparna intill ugnarna) kommer inte att kommenteras vidare här, utan fokus sätts på de två angivna kolningsgroparna. 7 m nordväst om det nordligaste slaggvarpet är en kolningsgrop enligt FMIS. Denna grop bedömdes vid den nu aktuella besiktningen ligga 9 m VNV om slaggvarpet. *Gropen är efter en rotvälta* och är 1,5 m i diameter och 0,3-0,35 m djup (fig. 19). Den andra kolningsgropen anges ligga 25 m nordväst om den föregående gropen. Vid besiktningen bedömdes den ligga 27 m nordväst om föregående grop. Denna grop är sannolikt en *stubbtäktsgrop*, 1,3-1,4 m i diameter och 0,6-0,65 m djup (fig. 20). Den omges av en vall, 1m bred och 0,1 m hög. Vid sondning befanns gropen vara mjuk i botten med mullblandad sand. De två groparna skulle behöva justeras något till läge i relation till lägesbestämningen i FMIS.

Fig. 19 och 20. I anslutning till blåstplatsen Västerfärnebo 280:1–2 ligger de två förmodade kolningsgroparna Västerfärnebo 280:3–4, som dock visade sig utgöra en rotwälta (till vänster) resp. en stubbtäktsgröp (till höger). Foto R. Jensen 2011.

Det jättelika området **Västerfärnebo 350:1**, med antagna kolningsgropar, är totalt 1200×500 m stort och uppges innehålla ca 260 kolningsgropar. Detta område bedömdes inför pilotstudien att vara alltför omfattande för att ingå i arbetet. Vissa delar av de sydliga partierna vandrades dock över och flera säkra *stubbtäktsgropar* kunde i alla händelser iakttas (se omslagsbilden). I södra delen av området, intill och väster om en mindre skogsväg, påträffades en tidigare oregistrerad *tjärdal*, KM09104:15 (fig. 21). Denna ligger i övre sluttningen av en naturlig sandterrass och den är totalt 5×5 m (ÖNÖ–VSV). Själva dalen är 4×1–2,5 m (ÖNÖ–VSV), bredast i den övre ÖNÖ delen och smalast i det nedre VSV partiet, samt 0,6 m djup. Urtappning har skett i VSV. Vallar i NNÖ resp. SSÖ, intill 1,5 m breda och 0,25 m höga.

Fig. 21. Nyfunnen tjärdal, KM09104:15, inom området för Västerfärnebo 350:1 – ett omfattande område med gropar av olika slag. Foto R. Jensen 2011.

Västerfärnebo 493:1 utgörs även den av en *tjärdal*. Denna är till stor del igenväxt i de nedgrävda partierna och dokumenterades endast genom fotografering (se fig. 22). Lämningen är dock helt klar som tjärdal.

Fig. 22. Tjärdalen Västerfärnebo 493:1 intill och väster om det omfattande gropområdet Västerfärnebo 350:1 på Långheden. På bilden framträder den relativt kraftiga vallen utmed dalens övre, bakre del. Foto R. Jensen 2011.

Utvärdering och utblick

Den ovanstående resultatredovisningen bedöms ha verifierat tesen om att stora delar av de som kolningsgropar redovisade objekten snarare utgörs av andra typer av gropar i första hand. Det verkar främst handla om stubbtäktsgropar, rotvältor och andra täktgropar i sandmark. Samtidigt har det gått att visa att kolningsgropar faktiskt finns på Långheden. Det som i denna begränsade pilotstudie har kunnat beläggas i den vägen är kolningsgropar inom blästplatsen Västerfärnebo 252:1. Samtidigt har förmodade kolningsgropar i anslutning till blästplatsen Västerfärnebo 280:1-4 falsifierats, dvs. de har bedömts att *inte* utgöra kolningsgropar, utan andra typer av gropar av ovan anført slag. I dagens läge är därför det faktiska inslaget av kolningsgropar på Långheden oklart, men antalet kan ändå bedömas vara av betydligt mindre omfattning än vad som är redovisat i FMIS. Troligtvis återfinns de flesta kolningsgroparna i anslutning till, eller i närheten av, blästplatserna.

Att förekomsten av stubbtäktsgropar verkar vara relativt betydande är av stort intresse, inte minst ur forskningssynpunkt och i ett kulturhistoriskt perspektiv. Det är mycket sannolikt att flertalet av stubbtäktsgroparna har ett direkt samband med äldre tjärframställning. Groparna är lämningar efter uppbrytning av kådrika tallstubbar. Dessa tjärstubbar var synnerligen lämpliga vid tjärframställning. Att det finns en rumslik koppling mellan tjärframställningsplatser och stubbtäkter har framgått i olika sammanhang, bl.a. inom ramen för Skog & Historiainventeringarna. Inom det nu aktuella pilotprojektet illustreras detta tydligast av stubbtäktsgroparna inom Västerfärnebo 350:1 och den närbelägna tjärdalen 493:1, förstärkt av den nyfunna tjärdalen KM09104:15.

Tjärframställningen går tillbaka till förhistorisk tid och har sedan förekommit in i 1900-talet. Hur gammal den enskilda stubbtäktsgropen är kan naturligtvis vara svårt att säga, men dessa kan i princip vara lika gamla som den äldre tjärframställningen. Här finns uppenbara kunskapsluckor. Vi vet inte hur äldre stubbtäkter ser ut i relation till yngre. Det man kan förmoda är att de äldre är mera eroderade och därför numera mindre och mjukare i formerna. Detta bör särskilt gälla sådana på sandmark och tallhedar, där säkert de flesta groparna också finns. Mera arkeologisk kunskap behövs inom denna nisch.

Förslag till framtida strategi

Stubbtäktsgropar och FMIS. För att kunna få registrering och hantering av stubbtäktsgropar mera praktisk och rationell föreslås att *egenskapsvärdet stubbtäktsgrop* skapas, sorterat under *lämningstypen brott/täkt*. Eftersom stubbtäktsgroparna ofta verkar bilda områden, dvs. flera gropar med en inbördes närbelägen relation, kan det vara lämpligt att *den enkla lämningstypen brott/täkt kan ingå i den sammansatta lämningstypen område med skogsbrukslämningar*.

Att FMIS innehåller en så pass omfattande felkälla som i det aktuella fallet är vare sig bra som beslutsunderlag för kulturmiljövården eller som kunskapsunderlag för forskningen. Som författaren tidigare har redovisat under avsnittet Bakgrund – kunskapsläge, så verkar situationen vara densamma i Dalarnas län. Det är av vetenskapligt intresse att stubbrytningsgropar registreras i större omfattning för att därigenom fylla igen kunskapsluckorna och även underlätta intensifierad forskning och även i praktiken ge dem ett utökat skydd inom ramen för skogsvårdslagen och för en bättre ärendekontroll inom KMV och KML. Över huvud taget behöver kunskapen öka generellt om skogens lämningar – inte minst avseende olika slags ”skogsgropar”.

Förslag till lämpliga åtgärder. Det primära förslaget är att länsstyrelserna i Västmanlands och Dalarnas län skapar ett samfinansierat projekt, som går ut på att via en genomgripande satsning revidera de lokaler i FMIS av ovan behandlad art, som bedöms vara i behov av en sådan förnyad genomgång i fält. Om detta visar sig vara svårt att genomföra är förslaget i andra hand att Länsstyrelsen i Västmanlands län anslår medel till en sådan mera generell revidering av materialet, som utförs i ett slag, eller i omgångar utan alltför stora tidsglapp. Det är även av vikt att arbetet utförs av personal, som har den erforderliga kunskapen och erfarenheten och att arbetet därmed utförs med en enhetlig bedömning.

Fig. 23. Stubbrytare från senare tid. Källa commons.wikimedia.org/wiki. GNU Free Documentation License.

Referenser

Litteratur

- Andersson, B. 2000. *Rapporter i Botniabanans spår. Arkeologiska förundersökningar.* Västerbottens museum. Umeå.
- Andersson, B och Sandén, E. 2010. *Arkeologisk dokumentation och undersökning av boplatzgröpar med anledning av planerad bergtäkt på fastigheten Långbränna 1:12, Umeå sn & kn, Västerbottens län.* Västerbottens museum, Arkeologisk rapport. Umeå.
- Bondesson, W. 2007. *Från säljägare till backstugusittare – Österrekarne häradsallmanning genom tiderna.* Riksantikvarieämbetet, UV Mitt, Rapport 2007:7. Stockholm.
- Hedman, S.-D. 2001. *Rapport över granskning av Skog och Historia i Norrbottens län 2001.* Norrbottens museum. Luleå.
- Jensen, R. 2004. I kolarskogen. *Skogens historier del 5.* Skogsvårdsstyrelsen DALarana-Gävleborg och Länsmuseum Gävleborg, Gävle.
- Klang, L. 2008. *Särskild arkeologisk utredning år 2008 för planering av biltestbanor i Älvsbyns kommun, Norrbottens län.* Landskapsarkeologerna. Luleå.
- Nilsson, H. 2009 *Hultsfreds slätt. Arkeologisk utredning av en del av Hultsfreds slätt. RAÄ 174, Vena socken, Kalmar län, Småland.* KNATON Landskapsarkeologi.
- Welinder, S. 1974. *Kulturlandskapet i Mälardalen IV. Sammanfattande del.* University of Lund, Department of Quaternary Geology. Report 6. Lund 1974.
- Rosén, B. Bondesson, W. och Munkenberg, B.-A. 2008. *Kulturbistorisk förstudie för väg E20, Alingsås–Vårgårda.* Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar. Mölndal.
- Ählström, J. 2002. *Lundaområdet. Västerås stad. Utredning, RAÄ 941, Västerås 3:69 och 3:17, Badelunda socken, Västmanland.* Västmanlands läns museum, Kulturmiljöavdelningen Rapport 2001:36. Västerås.

Arkiv- och otryckta källor

FMIS, det digitala fornminnesregistret, Riksantikvarieämbetet.

Länsstyrelsen Västerbotten. 1986. Bildande av naturreservat för Långrumpskogen, Nordmalings kommun (dnr 11.1211-685-82).

Länsstyrelsen Västerbotten. 2008. Bevarandeplan Borup SE0810088. Natura 2000.

Tekniska och administrativa uppgifter

<i>KM projektnr:</i>	KM 09104
<i>Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum:</i>	(dnr 431-12145-09). Länsstyrelsen startade ärendet 2009-11-26
<i>Utredningen utförd:</i>	Maj 2011 (2 fältdagar)
<i>Arkeologtimmar:</i>	16 timmar (fälttid)
<i>Maskintimmar:</i>	-
<i>Exploateringsyta:</i>	-
<i>Personal:</i>	Ronnie Jensen
<i>Belägenhet:</i>	Västerås stad och Västerfärnebo sn
<i>Ekonomisk karta:</i>	11G2j, 11G9f, 12G1f, 12G1g, 12G2f
<i>Koordinatsystem:</i>	RT 90 2,5 gon V
<i>Koordinater:</i>	-
<i>Höjdsystem:</i>	-
<i>Inmätningmetod:</i>	GPS
<i>Dokumentationshandlingar:</i>	Förvaras hos KM
<i>Fynd:</i>	-